

МИСТЕЦЬКІ ОБРІЇ СВЯТОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО В ЕМІГРАЦІЇ

Живопис – це поезія, яку бачать, а поезія – це живопис, який чують
Леонардо да Вінчі

Микола Григорчук
доктор фіз.-мат. наук
пров. наук. співроб.
Інституту теоретичної фізики
ім. М.М. Боголюбова
НАН України,
м. Київ

Мистецька діяльність **Святослава Гординського** у Львові була перервана у 1944 році з підходом радянських військ і вимушеною еміграцією. З досвіду 1939–41рр. культурницька еліта Галичини вже знала, що на неї очікує і не хотіла опинитися знову в «соціалістичному раю». Історія літературної і мистецької еміграції після Другої світової війни – це вихор, що здійняв багатьох відомих особистостей і погнав у невідоме. Органічною часткою цієї історії є постать 1940-х років Святослава Гординського, талант якого проявлявся в різних культурних сферах, зокрема в літературі і мистецтві [1,2]. Доеміграційний період його творчості докладно описано в першому томі Богдана Гориня [3] та в статтях [4–7].

Шляхи еміграції української інтелігенції сходилися на території Австрії та хліборобної Баварії. Були утворені табори з відповідними умовами перебування в них. Більше двох мільйонів українців опинилися тут. Після розвалу Рейху більшість з них не хотіла повертатися «на Родину», а **Іван Багряний** пояснив чому [8]. Їх утримували міжнародні гуманітарні організації. Близько двомстам тисячам українців удалося уникнути примусової депортації. Вони й організували на чужій території державницьке (громадське, культурне, освітнє, релігійне, господарське) життя, починаючи від дитячих садків до ВНЗ і Академії. Виходило друком 232 періодичних видання, надруковано 818 книжок [3]. Були свої печатки, марки, архіви і навіть своя поліція. За висловом **Уласа Самчука**, там постала «держава бездержавних» («Планета Ді-Пі» – Displaced Persons). **Богдан Горинь** придумав більш влучну дефініцію [3] – «табірна Україна» («Літературна Україна», 2019 від 26 січня).

Загальна обстановка наприкінці війни була складною. Згідно з угодою, підписаною **Сталіним**, **Рузвельтом** і **Черчілем** у лютому 1945 року в Ялті, територію Рейху і її столицю Берлін розділили на чотири зони окупації між державами-переможницями. Також було затверджене положення про повернення громадян СРСР «на Родину». Репатріацією до СРСР керував керівник контррозвідки генерал-полковник **Ф. Голіков**. Вже в березні 1945 р. на територію Австрії вступили війська генерала Толбухіна. Німецькі міста були повністю знищені, оскільки «літаючі фортеці» вмиль перетворювали все в «руїни Трої» [1]. Скрізь проглядалися вищерблені зуби міських руйновищ. Наприклад, «...у Мюнхені після 70-ти бомбувань уціліли десь 40 % будівель. З підніжжя Альп «тризубами виступали високі Татри та скелети домів» [1].

Святославу Гординському вдалося з сім'єю дістатись до Відня, де мешкала його рідна сестра. Проте відрада була недовгою: в будинок, у якому вони жили, потрапила авіабомба. У пожежі згоріли й оригінали картин Святослава, вивезені зі Львова й Парижа. Довелося шукати пристанища по селах поблизу французької границі, подальше від залізниць. Згодом перебралися до Фрайбургу, де вже перебував **Юрій Стефанік**. Аби заробити на хліб для сім'ї, Святослав малює пейзажі й портрети. Згодом дружині й дочці дали дозвіл на виїзд до США.

Пульс українського життя бився тоді в Мюнхені, що був під опікою американців. І мистець їде туди. Тут на його північній околиці, в таборі Карлсфельд, працювало Українське мистецьке об'єднання (УМО), яке видавало щомісячник «Рідне слово», друкуючи твори від ушавленого **Євгена Маланюка** до маловідомої юної **Віри Вовк**. У цьому таборі **Сергій Литвиненко** викладав скульптуру в організованій ним Вищій образотворчій студії. Ще наприкінці XIX – початку XX ст. в Мюнхенській академії мистецтв навчалися **О. Мурашко**, **М. Сосенко**, **Г. Нарбут**, **М. Івасюк**, **М. Бойчук**, **М. Паращук**, **Я. Пстрак** та ін. Саме в Карлсфельді відбулася перша українська виставка малярства, графіки й скульптури. Хіба міг пропустити таку подію Гординський?

Святослав Гординський (1906—1993)

Сяк-так облаштувавшись у розбитих графських покоях Мюнхена в грудні 1946 року, він разом з ініціативною групою почав створювати Українську спілку образотворчих мистців (УСОМ) та готувати виставку, яка й відбулася 10 січня 1947 року у Національному музеї в Мюнхені. Із 71 скульпторів, малярів, графіків 48 були українці [1]. Серед представлених експонатів виставки виділялася серія композицій *Галини Мазени* «Дума про Байду» та картина самого Гординського «Музиканти», де зображено чотири постаті гуцулів з музичними інструментами. Також привертала увагу картина *Едварда Козака* «Гуцулія» та скульптура *Б. Мухіна* «Слава», виконана зі стихійним степовим розмахом. Німців виставка «унтерменшів» цікавила мало. Остаточно УСОМ було засновано 28–29 січня 1947 р. на I-му з'їзді цієї організації. Головою спілки обрано художника *Едварда Козака*. Спілка мала репрезентувати українську культуру в чужій країні. Було видано два числа альманаху «Українське мистецтво» та альбом «Українське малярство» до 30-річчя заснування Української академії мистецтв у Києві.

Визнаним скульптором у ті часи був *Сергій Литвиненко* – автор надмогильного пам'ятника *І. Франку* у Львові (1933 р). Окрім того, йому належить скульптура «Митрополит Андрей Шептицький» (1935 р.) та «Пам'ятник героям визвольних змагань 1914–1920» на цвинтарі у Раві-Руській (1936 р). Проте на виставці більше уваги привертала молоді скульптури *Г. Крук*, *А. Павлось* та *Б. Мухін*. Про них Гординський написав монографію «Крук, Павлось, Мухін. Три українські різьбярі». Ці мистці дотримувалися думки, що «форма є функцією ідеї» [1]. Крук учився в Краківській та Берлінській академіях мистецтв, а Павлось творив на історичну тематику: король Данило, князь Роман Галицький, гетьман Богдан Хмельницький.

С. Гординський. Музиканти

Пам'ятник Івану Франку. Львів, Личаківський цвинтар

Едвард Козак (1902-1992)

А. Павлось. Пам'ятник королю Данилу

Б. Мухін. Слава

Він добре різьбив коней як у спокої, так і в русі. Його твори не підвладні часові. Б. Мухін вибирав свої мотиви з княжої і козацької епох. У його творах відчувається призабутий комплекс «дикого степу» [1]: щось східне, казкове й водночас антиконструктивне. Він знаний майстер в зображенні динаміки коней. У його композиції «Слава» в одній точці знаходять опору три пари кінських ніг, а решта

летить, зависаючи на мить у повітрі. Цей порив і є ідеєю козацької слави. Твори Б. Мухіна – це «твори непереможної фантазії» [1], сміливі в оперуванні формою.

Загалом, на думку Гординського, мистецтво скульптури XX століття найкраще представляють такі постаті: **Ф. Ємець, І. Севера, В. Масютін, М. Лисенко, А. Дарган, К. Бульдин, А. Коверко, С. Литвиненко, М. Череш-**

Улас Самчук (1905–1987)

Григорій Костюк (1902–2002)

Євген Маланюк (1897–1969)

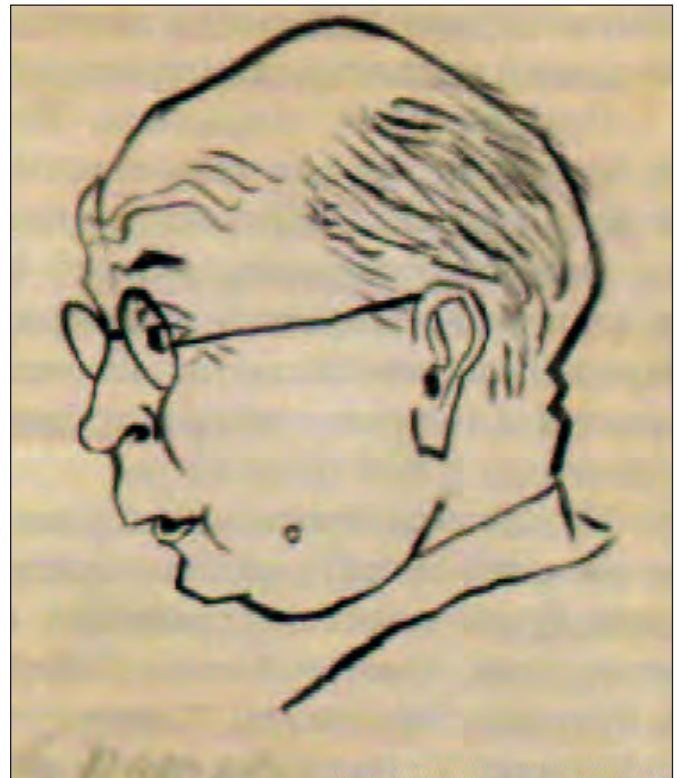
Юрій Шевельов (Шерех) (1908–2002)

нбовський, О. Архипенко. Щодо останнього Гординський доходить висновку, що «Архипенкова висока форма якось зависла в повітрі – їй забракло змісту, не тільки національного, а взагалі»... «творчість Архипенка не збагатила української душі, не показала через її призму вселюдське, загальне...» [1].

Як не дивно, у післявоєнній розгромленій Німеччині не згасало духовне життя. У згаданому Мюнхені існувало понад 6 тисяч книгарень, відкритих вже після війни, виходило 30 часописів й діяли 123 видавництва [3]. Важко достеменно передати дух того часу. Вражає прагнення українських емігрантів до духовної єдності, бажання будучи зберегти свою культуру. Прикладом цьому може служити історія об'єднання наших письменників у Німеччині під назвою «Мистецький український рух» (МУР). МУР був об'єднанням в еміграції, відкритим «для всіх діячів слова, пензля, сцени», відмежованих від політики, де можна було «танцювати літературного гопака» [3]. Засновниками МУРу стали: **Улас Самчук, Василь Барка, Юрій Клен, Євген Маланюк, Григорій Костюк, Тодось Осьмачка, Яр Славутич, Катря Гринівичева, Докія Гуменна, Оксана Лятуринська, Наталя Лівницька-Холодна** та ін. Опорою у всіх діях були Самчук і Костюк. Установчий з'їзд МУРу пройшов 21–22 грудня 1945 р. в Ашаффенбурзі. До правління ввійшли Улас Самчук (голова), Юрій Шерех (заступник), В. Петров, Ю. Косач та І. Костецький (члени). І. Багрянний і **Б. Подоляк** були лише кандидатами у члени Правління. Святослава Гординського обрали членом правління пізніше, на Другому з'їзді МУРу в березні 1947 року в Ульмі. Будучи в звуковій ізоляції від світу, він рисував портрети учасників – **Л. Полтави, Б. Нижанківського, В. Блавацького, О. Грицяя, Й. Гірняка**. Увагу привертає графічний портрет **В. Петрова (Домонтовича)**, сутність особи якого намагався відгадати С. Гординський. Петров був талановитим письменником, науковцем і психологом, а ще...радянським агентом [3]. Його «заслуги» заглиблені аж у 1928 р., коли він написав викривальну статтю проти **Агатангела Кримського**.

Керівництву МУРу вдалося налагодити видавництво у Мюнхені літературно-мистецького щомісячника «Арка» під редакторством В. Петрова. Випустили 11 чисел (9 випусків). Далі, у квітні 1948 року, відбувся III-й з'їзд МУРу, але багатьох вже не було. Наприкінці 1947-го року США і Велика Британія уклали угоду про об'єднання своїх зон окупації в Бізонію, згодом до них приєдналась Франція й виникла Тризонія, яка через півроку у вересні 1949 року

перетворилася в ФРН. На противагу советі 7-го жовтня 1949 р. утворили тоталітарну структуру НДР, яка проіснувала до 1990 року. Тим часом у ФРН ввели в обіг нові гроші – західнонімецьку марку, яка відразу змусила українців кидати табори у пошуку осілости в США, Канаді, Австралії, Аргентині, Бельгії, Бразилії Венесуелі, Новій Зеландії, Франції та ін. країнах. З 200 тисяч українців залишилось 20–22 тисячі, які не бажали, або не могли емігрувати. МУР перестав існувати. Гординський ще 10 липня 1947 року одержує дозвіл на переїзд в США до своєї дружини і тестя. Згодом вся велика родина Гординських перебралася до США.

С. Гординський. Портрет В. Петрова. Калька, туш

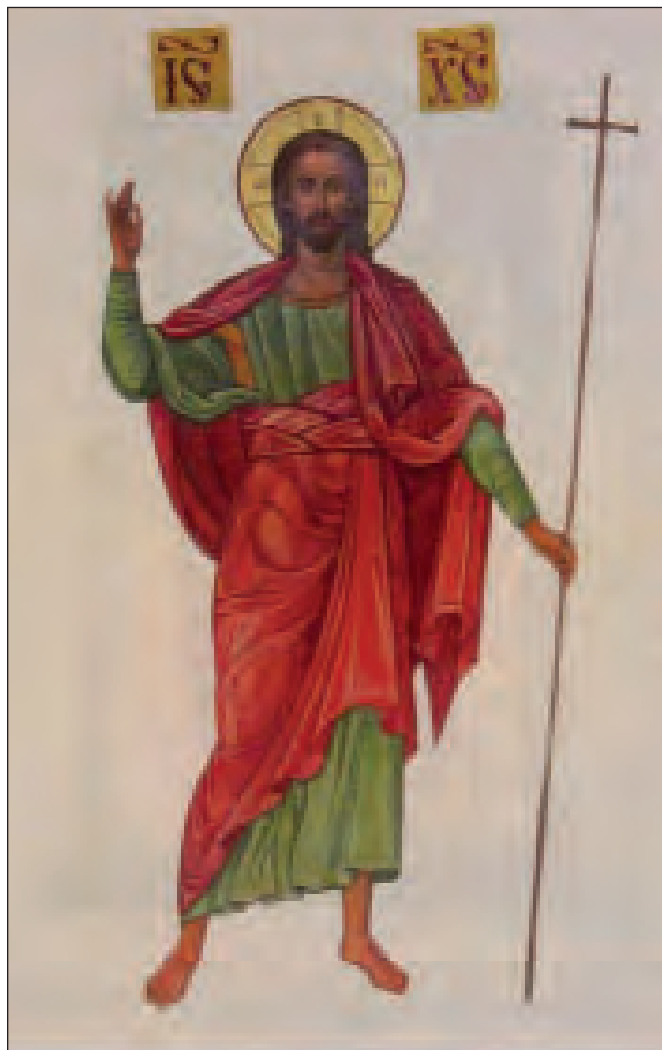
Свої враження від мандрівки океаном, що тривала 11 днів, Гординський занотовував. Мистця вражали безкраї водянні пустелі, «чорні вночі й олов'яні вдень, які закипали під поривами вітру» [1]. Він відчув й усвідомив, що океан «треба бачити під час шторму» [1]. Морські пригоди враз обірвалися, коли на горизонті Нью-Йоркської бухти з'явилася статуя Свободи, що «підняла нам назустріч свій смолоскип» і раптово «вибухнули в небо хмарочоси Ман-

геттена, як готичні собори, що їх якийсь химерний будівничий зібрав кільканадцять у купу» [1]. Зійшовши на берег, Святослав подався до містечка Елізабет (Нью-Джерсі), де вже рік на нього чекали рідні. Батько дружини перебував тут від 1914 року, відряджений у США з метою підтримки емігрантів із України. Він був священником церкви св. Володимира в Елізабеті і влаштував зятя зробити художнє оформлення цієї церкви. Це і стало початком творчого шляху Святослава в США. І донині церква гордиться фрескою Ісуса Христа над іконостасом церкви. А далі була ще практика в майстерні **Г. Раджджі**, що працював у стилі італійського Відродження. Для мистця, що вивчав рисунок у школі **О. Новаківського**, а композицію і стиль – у Парижі, це було нескладно. І вже через неповний рік Гординський стає членом Союзу професійних мистців та музикантів.

Олекса Новаківський (1872–1935). Автопортрет

Загальна ідея С. Гординського полягала в тому, що релігійне мистецтво повинно зберегти традицію початкового християнства. У цьому керунку працювали мистці **Петро Холодний**, **Михайло Дмитренко** й мистецька школа **Михайла Бойчука** (були розстріляні у 1937 р. разом з дружиною Софією як агенти Ватикану). Намагання Гординського послідовно дотримуватися поєднання сакральних традицій давнього українського іконопису, опертого на принципи візантійського стилю, з набутками модерну в оформленні українських церков зустріли захоплено як священники, так і парафіяни. Посипалися звідусіль замовлення й невдовзі мистець очолює власну фірму з оздоблення церков. Доводилось, як **Пітеру-Павлю Рубенсу**, наймати численних учнів і помічників, аби справлятися із замовленнями. Так, у Вінніпезі він розмальовує катедральну церкву св. Володимира й Ольги. Його майстерня робить помітний внесок в побудову величавої катедри у Філадельфії під орудою єпископа **А. Сенишина**. Загалом С. Гординський виготовив іконостаси та окремі ікони для 50-ти церков Північної Америки, Європи та Австралії. Він оздобив церкви в Мюнхені і Відні, католицький і православний собори у Вінніпезі, церкви у Торонто, Філадельфії, Нью-Йорку, Мельбурні й Римі.

С. Гординський. Ісус Христос

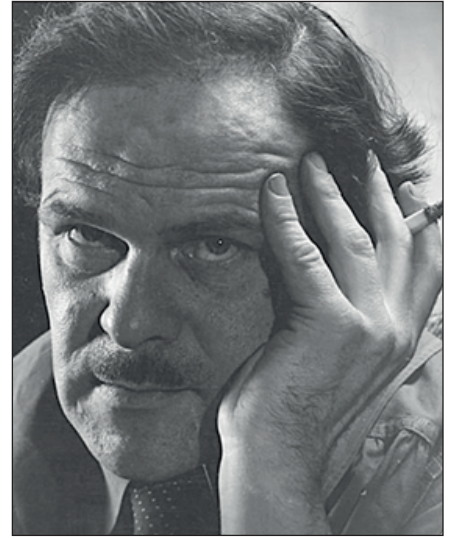
Адаптувавшись до нових умов у Америці (а на це пішло перших кілька років) українська культурницька інтелігенція заважала мати духовний осередок на чужій землі, аби не втратити хоча б те, що вони мали в «табірній Україні» в Німеччині. Цікавою є історія виникнення українського культурного життя в Нью-Йорку. Почалося все в 1949 році з пропозиції Сергія Литвиненка, що мав славу найкращого скульптора Галичини, заснувати в Нью-Йорку Український літературно-мистецький клуб (УЛМК). Перепон для утворення УЛМК було чимало. Зрештою вдалося в Нью-Йорку на Другій авеню у будинку 149 взяти в оренду спершу перший, а потім і другий поверх. Це місце впродовж багатьох років було центром культурного життя українців у Америці. Тут відбувалися різноманітні імпрези й просто зустрічі однодумців. Душею і мотором Клубу був С. Литвиненко. Допомогала йому дружина **Юрія Лавріненка – Любов Дражевська**. До 5-ліття клубу С. Гординський упорядкував бюлетень «Літературно-мистецький огляд». У ньому розмістили цікавинки про мистецькі здобутки українців у США. Для прикладу, було надруковано ґрунтовне дослідження колишнього директора музею «Софія Київська» **Олексі Повстенка** про мистецтво Києва від найдавніших часів з численними фотоілюстраціями (в тому числі й фото знищених більшовиками церков). На сторінках бюлетеня дискутували, чи можна вважати взагалі твори іконопису мистецтвом, чи лише народним ужитковим малярством?

Михайло Бойчук (1882–1937)

Юрій Лавріненко (1905–1987)

Олександр Архипенко (1887–1964)

С. Гординський. Проект костюма для балету «Гуцульщина», 1930-ті рр.

С. Гординський. Листівка «Гуцулка на коні». 1930-ті рр. Кольоровий друк

Проект костюма для опери, 1930 рр.

Мовою цифр за п'ять років у Клубі відбулося понад двісті вечорів (що проходили по п'ятницях) та шість великих ярмарків.

Велику популярність у мистецькому світі здобув **Олександр Архипенко**. Його творчий шлях починався в Київській школі мистецтв, де він навчався у 1902–05 рр., перед виїздом 1908 року до Парижа, де «володарем і богом скульптури був Е. Роден» [1]. Першу монографію про Архипенка, що вийшла у Львові у 1922 році, написав **М. Голубець**. До 50-річчя його творчого шляху в Нью-Йорку організували 110-ту персональну виставку, а Гординський написав вступне слово до англomовної монографії «Архипенко – 50 творчих років, 1909–1959». Він відзначав, що мистецька критика вважає уродженця України першим кубістичним скульптором. Сам Архипенко про свою творчість писав: «Творча суть моєї філософії лежить у з'явищах нематеріальних, духовних основ, які розвиваються в різні форми, аби на кінці стати символічним об'єктом» [3]. В історії американського мистецтва скульптури Архипенка стали поворотними, бо започатковували тут модерне мистецтво. Свідками й співучасниками його творчості були **Г. Аполлінер, Г. Гільденбрандт, М. Райналь, Б. Сендрар** та ін. Аби залучити цього великого майстра до української літературно-мистецької спільноти, велику роль зіграли колекціонери брати **Сумики** (які мали 16 добірних творів

майстра). Вони організували зустріч з С. Гординським, який написав статтю «Про мистецтво Архипенка», а ще згодом – «Мистецький світ Архипенка» [1]. Архипенку було важливо відкривати нові мистецькі шляхи, бути не наслідувачем природи, а творцем нових форм, втілювати не реальності світу, а «підставові елементи речей, зв'язаних конструктивним законом». На думку Гординського, «геометризм Архипенка зближив його з математикою Айнштайна» [1], який трактував світ параболічно, розширивши наше розуміння простору й часу. Архипенко дотримувався того закону мистецтв, для якого ритм є головним упорядковуючим елементом. І він йшов від майже класичної грецької простоти до надання лініям і формам вигляду, що виводив реальність спіралями поза простір і час. Українське сонце запалило в ньому тугу за чимось, чого він і сам не розумів, а оскільки мистецтво є відбитком духу, то в ньому і маємо прояв національного. Саме С. Гординський вкарбував Архипенка в історію світового мистецтва як українця, і світ дізнався, що геніальний скульптор походить з України.

Із близько сотні українських мистців, що опинились в США, чи не найбільше їх осіло в Нью-Йорку. У березні 1952 року вони організували мистецьку виставку своїх творів. 49 мистців представили свої 116 творів [3]. Організаторами були С. Литвиненко, С. Гординський та

С. Гординський. Я і безконечність

М. Черешньовський. Деякі мистці вважали, що їм треба входити в мистецьке життя країни поселення, а не пропагувати своє. А через два місяці було скликано з'їзд українських мистців у США, який заснував Об'єднання мистців українців в Америці (ОМУА). Головою ОМУА обрали С. Литвиненка. Його заступниками стали С. Гординський та **Володимир Січинський**. З часом ОМУА стало найчисленнішим об'єднанням українських мистців у діаспорі. Його діяльність стала видатною сторінкою в історії культурного життя українців у США. За роки своєї діяльності воно організувало 20 загальних та велике число індивідуальних виставок українських художників. Пам'ятною була виставка 1960 року в Детройті, спонсорована мером міста **Марусею Бек**. На виставці впродовж десяти днів побувало близько 10 тисяч глядачів. До ОМУА тяжіли мистці з усього світу. У відкритій в 1951 році українській книгарні «Арка» можна було придбати літературні й мистецькі журнали, альбоми, наукові збірники тощо. Одним із найбільших здобутків Філадельфійського відділу ОМУА було видання журналу «Нотатки з мистецтва», який виходив від 1963 до 1991 року. Вийшло всього 30 чисел. Члени цього об'єднання створили пам'ятники Т. Шевченку у Вінніпезі (скульптор **А. Дараган**), у Вашингтоні та Буенос-Айресі (скульптор **Леонід Молодожанин – Лео Мол**), Лесі Українці в Клівленді й Торонто (скульптор **М. Черешньовський**). У 1995 році ОМУА перестало існувати.

Від 1952 року велику поміч у виданні літературних і мистецьких творів надавало видавництво «Пролог», директором якого від 1952 до 1974 рр. був **Микола Лебідь**. Також допомагало Мюнхенське видавництво «Сучасність» під орудою спочатку **І. Кошелівця**, а потім – **В. Бургардта**, **Б. Кравців**, **М. Скорунської**, **Ю. Шевельова**.

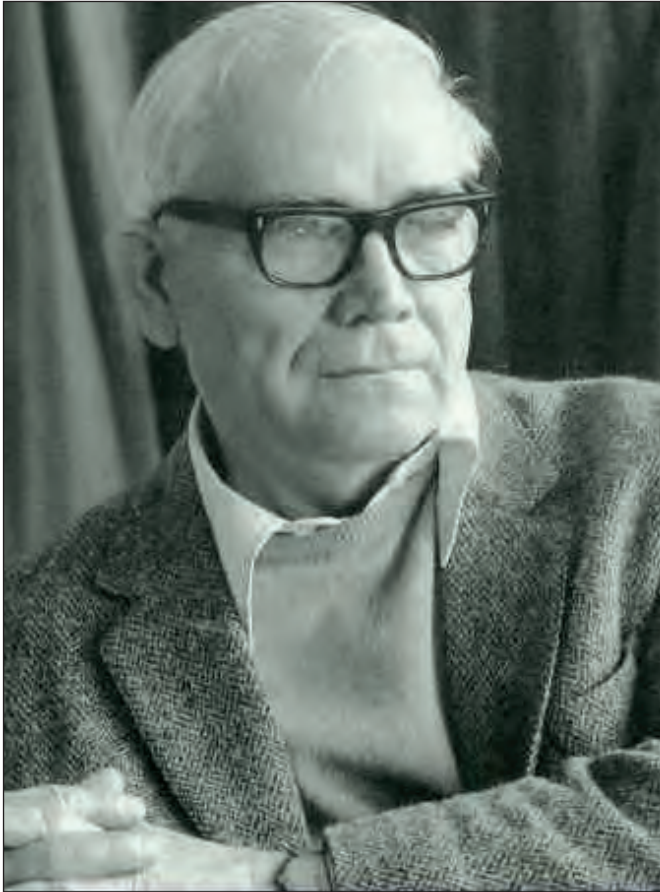

С. Гординський. Автопортрет. 1930-ті рр.

Емігрантські письменники зуміли організаційно об'єднатися в Об'єднання українських письменників (ОУП) «Слово» лише в 1958 році, організувавши свій з'їзд. Головою «Слова» було обрано **Григорія Костюка**. На цій посаді він пробув 18 років і зумів налагодити випуск періодичних видань у США.

Тяга до пізнання світу заставляла Гординського не сидіти довго на одному місці. У 30-ті роки він подався в Париж, де у школі **Ф. Леже** докладно засвоїв модерні художні течії. Це дозволило йому на манер **А. Петрицького** створити модерні проекти театральних строїв. Після десятилітнього перебування в Америці, у 1958 році він відправляється до Греції й Італії. На меті було ознайомитися з православною культурою Греції, грецьким іконописом, та традиціями розмальовування церков. Тут він пересвідчився в перевагах візантійського сакрального мистецтва над неоренесансним способом розмальовування ікон. Він вивчав мозаїки в головних церквах Атен та в провінціях. Працював у музеї візантійського мистецтва в Атенах. Відвідав монастир у Дафні і св. Луки в Покиді з мозаїками XI століття, сучасними київським мозаїкам. Побував у монастирях на островах Патмос, Делос та Атос. На останньому відшукав законсервованний центр російського православ'я. На почесному місці в монастирському музеї висіли портрети царів Олександра і Миколи та портрети архимандритів, обвішаних царськими орденами. Був і фотопортрет Тараса Шевченка. Дві монастирські церкви буквально капали золотом, емаллю і мозаїкою. Закладений у 1830 році російськими царями монастир у роки Першої світової війни налічував понад тисячу ченців.

У Римі Гординський вивчав сакральне мистецтво у головних церквах і музеях. У Венеції відзняв мозаїки в кате-

Леонід Молодожанин (Лео Мол) (1915–2009)

дрі св. Марка. На Сицилії, в церквах Палермо, Монтеале й Чефалі мистець простудіював добре збережені мозаїки XII–XIII ст. Він також оглянув катакомби св. Януарія в Неаполі (II-ге століття н.е.). Все цінне було зафіксоване на 600 кольорових діапозитивах, що уособлює окремий архів візантійського мистецтва.

Початок нового українського мистецтва Гординський виводив від заснування у грудні 1917 року Київської академії мистецтв, у якій викладали такі знані викладачі, як брати **Федір** і **Василь Кричевські**, **Михайло Бойчук**, **Юрій Нарбут**, **Микола Бурачек**. М. Бойчук виробив монументальний стиль, який полягав у поєднанні елементів галицької ікони з ранньоренесансним й єгипетським стилями. Цей стиль назвали «бойчукізмом». Згодом, з перейменуванням академії у 1922 році в Київський художній інститут, довелося робити все можливе й неможливе, аби одягти «пролетарське мистецтво» в національну одужу.

У 1971 році КГБ'івське «Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном» [3] провело в Києві виставку творів знаного мистця **Олексі Грищенка**, який вже 50 років перебував поза Україною. На ній були картини, що залишилися перед війною в музеях Львова. Метою було дискредитувати Грищенка за кордоном. На оборону мистця виступив С. Гординський.

Довелося Гординському виступати також і оборонцем культурних цінностей в США. У статті «Бездоріжжя нового американського мистецтва» він зауважив, що під маскою модерного мистецтва торгують бездарним ремісництвом й мазаниною. Він вважав, що абстрактне мистецтво таке ж вихолощене від почуттів, як математична формула. Технічні конструкції в малярстві і скульптурі втратили дух гармонії, композиційну побудову, зіставлен-

ня форми й кольору. Саме таке мистецтво й охопило Америку. Причиною була відсутність в американській культурі національних коренів, бо мистецтво народу завше багатше за будь-який мистецький стиль.

Пропагандистом модерну була група на чолі з **Юрієм Солов'єм**. До неї входили зокрема такі мистці, як **М. Бутович**, **Я. Гніздовський**, **М. Черешньовський** та ін. Їх не влаштовували творчі засади ОМУА. Вони вважали, що мистецтво не має національності, а мистці, у яких є національний колорит, тягнуть мистецтво назад у минуле. Трибуною для них став журнал «Сучасність». Сам Соловій творив скульптури і малярство з пір'я. Гординський оцінив «мальовидла» Ю. Соловія як переважно низькопробні, позаяк не варто поривати з традиціями й заперечувати устояні істини.

Іншим помітним центром культурного життя українців у США була Філадельфія. У цьому місті **Б. Романенчук** започаткував видавництво двомісячного (як і зараз) журналу «Київ», що виходив від 1950 до 1964 року. Журнал часто друкував С. Гординського, тому авторитет і популярність «Києва» завдячувала його активній творчій участі у ньому.

Через три роки після «Києва» з'явився на світ місячний журнал під назвою «Листи до приятеля», редактором якого був **М. Шлимкевич**. У ньому Гординський надрукував розвідки на мистецькі теми та інтерв'ю. Із одного з них довідуємось, що на мистецьких виставках у Венеції («Бієнале») і в Брюсселі від СРСР не було представлено окремо українське мистецтво, у той час як «французькі чи англійські колонії мали свої окремі відділи» [1]. А до церкви в Філадельфії Гординський намалював образ Зарваницької церкви.

Вагомі публікації С. Гординський мав у журналі «Сучасність»: «До напису над київською Орантою», «Ув'язнене мистецтво», «Чи скоординовано усі координати», «Розстріляний, але живий! (до 70-річчя **О. Влизька**)» та ін.

Давньою мрією заокеанських українців було створити пам'ятник Т. Шевченку у Вашингтоні. Цю ідею вирішено було матеріалізувати до 150-річчя з дня народження Пророка.

Спочатку було створено Комітет пам'ятника Шевченку (КПШ). Головою Комітету було обрано професора **Р. Смаль-Стоцького**. С. Гординського було обрано головою Мистецької комісії при Комітеті.

Комітет вирішив втілити образ Шевченка молодим, близьким до овалного автопортрета Шевченка 1840 року, а не похмурим бунтарем. Архітектор **О. Повстенко**, що працював над проектом добудови Конгресової бібліотеки, обіцяв отримати місце для пам'ятника біля неї. Із 17-ти поданих проектів журі одноголосно відібрало проект «Прометей» Леоніда Молодожанина. Розпланувати площу під пам'ятник та виконати стіну з Прометеєм взявся архітектор **Радослав Жук**, професор університету з Вінніпегу.

У результаті день 27 червня 1964 року став Українським днем в Америці. Українська громада в еміграції мала зворушливе свято – відкриття в столиці США пам'ятника Шевченку. На його відкриття приїхало близько ста тисяч осіб з усього світу. Були присутні представники уряду США та посли закордонних держав. Екс-президент **Д. Ейзенгауер**, відкриваючи монумент Тарасові Шевченку, назвав його героєм України.

Пам'ятник Т. Шевченку у Вашингтоні

Багато мистців вважали, що пам'ятник знаменитості повинен робити знаменитий скульптор, маючи на увазі Архипенка, оскільки вже одне його ім'я, мовляв, говорить за себе. Однак цього не сталося. Побойувалися, що Архипенко зробить монумент у модерністському стилі, тоді як усі пам'ятники в США виконані в класичному стилі. С. Гординський у статті «Шевченків пам'ятник у Вашингтоні» дав вичерпні роз'яснення, чому Архипенко не став автором пам'ятника [1].

Рівно за тиждень до відкриття пам'ятника не стало С. Литвиненка. До матеріальної скрути додалися ще й відхилення його проекту пам'ятника Шевченкові в Вашингтоні та ситуація в ОМУА. Гординський описав його життєвий і творчий шлях у статтях «Сергій Литвиненко (1889–1964). Людина і мистець», з яких видно було, що той працював «без огляду на особисту користь» [1]. У США С. Литвиненко заснував Літературно-мистецький клуб і Об'єднання українських мистців у Америці. У 1939 році у Львові визволителі доручили йому поставити впродовж 10 днів пам'ятник визволення. Майстер виготовив скульптуру з гіпсу і невдовзі дощі розмили її. Довелося демонтувати. Німці, які визволили Львів від «визволителів», особливо в мистецтво не втручалися. Тому Львів був у воєнні роки мистецьким центром України. Сюди стікалися мистці зі сходу України, де такої свободи не було. З Києва приїхав **Василь Кричевський** і відразу очолив Вищі образотворчі студії. Його заступником був саме С. Литвиненко. На виставці 1963 року було презентовано понад 100 його скульптур, 60 з них відображали знамих осіб. Він вирізьбив іконостаси для катедр св. Миколая в Чикаго та св. Володимира й Ольги у Вінніпезі. Литвиненко в творчості дотримувався стилю Родена. Хоча С. Литвиненко творив категоріями ідеалізованого світу, він був все ж далеко від формалізму Архипенка.

Тим часом у Парижі **Володимир Кубійович** взявся за створення багатотомової «Енциклопедії українознавства». Для написання і редакторства статей з мистецтвознавства він запросив С. Гординського. Написані Гординським для «ЕУ» статті «Іконопис», «Імпресіонізм», «Карикатура», «Конструктивізм», «Мистецтвознавство» та ін. [1] могли б самі скласти мистецьку енциклопедію. До цього треба додати ще й монографії «Михайло Дмитренко», «Петро Андрусів», «Галина Мазепа», «Леонід Перфецький», «Лео

Сергій Литвиненко
(1899–1964)

Володимир Кубійович
(1900–1985)

Галина Мазепа. З думою про Україну

Mol -- sculptor», «Віктор Цимбал» та ін. Цимбал 33 роки прожив у Буенос-Айресі, але душею залишався в Україні. Він був не тільки здібний графік-карикатурист і маляр, але й пристрасний публіцист і громадський діяч. За рекламну графіку його чотири рази нагороджували золотою медаллю. Він послідовно висміював сталінський режим. Його картина «Рік 1933» залишається вічним звинуваченням творців штучного голоду в Україні. Карикатура «Спільний котел для народів СССР», під яким палає вогнище із книжок, зображала, як Сталін і Молотов перемішують народи, аби утворити один «совєтський народ».

У 1969 році у Римі вийшла друком монографія С. Гординського «Українські церкви в Польщі, їх історія, архітектура і доля. 71 репродукція». Перебуваючи у часи Другої світової війни у Кракові, автор зумів сфотографувати й зберегти те, що у післявоєнні роки було поляками знищено. Світлини були із земель, з яких у 1944–47 рр. українців було виселено. З особливою завзятістю до руйнування церков і храмів доклалися так звані «*ne-ge-eri*» (PGR – *Państwowe Gospodarstwo Rolne, pałogoci*).

Усе життя С. Гординський збирав матеріали про українську ікону. Йому допомагали у цій справі контакти з глибокими знавцями іконопису **І. Свенціцьким**, **М. Драганом**, **А. Залозецьким**, **Л. Гецом** та ін. Він вивчав праці відомих дослідників з цієї тематики, особливо **Гр. Логви-**

С. Гординський. Св. Володимир

на про київську св. Софію. Допоміг також вихід в УРСР (1966 р.) першого тому шеститомної «Історії українського мистецтва» і особливо другого тому, в якому **В. Свенціцька** подала цілий розділ «Монументальний живопис XIV–першої половини XVII ст.», присвячений іконопису. Гординський знав, що візантійське мистецтво, а особливо український сакральний живопис є мало відомими на Заході. А відколи в Мюнхені з'явилася до Олімпіади знаменита друкарня з кольоровим друком, виникло бажання щось вартісне видрукувати в ній. Першою вийшла друком книжка про **В. Цимбала**.

Фундаментальна монографія С. Гординського «Українська ікона XII–XVIII ст.» побачила світ спочатку англійською мовою у видавництві «Провідіння» (Філадельфія, 1973 р.), а через вісім років – німецькою, в Мюнхені. У книзі 24 кольорових і 193 чорно-білих репродукції. Книжка має такі розділи: «Як твориться ікона», «Ікона княжої доби», «Галицька ікона XIV – до першої половини XVII ст.», «Галицькі малярські школи», «Головні типи галицької ікони», «Ікона XVII–XVIII ст.», «Ікона Лемківська і Закарпатська» [1]. Значне місце в усій українській іконографії посідала галицька ікона, яка постала на середині доріг, що вели з Греції–Сербії–Болгарії до Новгороду. На тлі візантійського малярства вона вирізнялася окремою блискучою школою. Підкреслюється, що витоки українського

С. Гординський. Хрещення Києва

Інтер'єр собору Пресвятої Богородиці в Мюнхені

іконопису йдуть від Києва. За монгольських часів найдавніші київські витвори були знищені, а частина вивезена на територію теперішньої РФ. Загалом РФ і Польща присвоїли собі чимало давніх українських мистецьких творів. Згадаємо, для прикладу, Володимирську (Вишгородську) Богоматір та Ченстохівську (Белзьку) Богоматір. Гординський наголосив, що давня культурна українська традиція тягнеться від часів, коли «Київська Русь була великою державою, яку можна порівняти з імперією Каролінгів, що обіймала під однією владою і культурою різні народи (франки, германці, італійці)» [1]. Тому «польська ікона» є нонсенс на кшталт «арабська тора» чи «жидівський Коран» [3]. Після монографії Гординського Київ дозволив Г. Логвину, Л. Міляєвій та В. Свенціцькій надрукувати альбом «Український середньовічний живопис».

Практична діяльність на ниві сакрального мистецтва, головування в ОМУА та вихід монографії про іконографію принесли С. Гординському славу далеко за межами США. У 1979 році його запрошують у Мюнхен для оздоблення собору Пресвятої Богородиці і св. апостола А. Первозванного. Виконавши проект двоповерхового іконостасу з 38-ма іконами, майстер взявся за бокові стіни, на яких змалював чотири біблійні теми: Різдво Христове, Хрещення, Воскресіння і Зішесття св. Духа. А на хорах постали образи св. Андрія на київських горах та Хрещення Києва.

С. Гординський. Вітраж собору св. Софії в Римі

Під хорами ж розмістився 41 образ очільників Київської і Галицької митрополії. Особливу увагу привертають зображення св. Володимира і св. Ольги на стовпах собору. Виконана в Мюнхені праця — чи не найбільший здобуток майстра на ниві сакрального малярства [4].

У 1963 році главу УГКЦ митрополита **Йосифа Сліпого** (1892–1984) вдалося звільнити після 18-річного ув'язнення в радянських тюрмах. Він, прибувши до Риму, забажав побудувати у давній столиці християнського світу православний собор св. Софії, подібний до величної будівлі собору св. Софії у Києві. Будівництво розпочалося в червні 1967 року поблизу Українського католицького університету, заснованого владику. Уже 27–29 вересня 1969 року відбулося освячення собору св. Софії. Митрополит хотів бачити усі стіни і склепіння собору викладеними мозаїкою як найтривкішою з усіх видів мистецтва. Оздоблення собору було доручено Святославу Гординському, з яким патріарх був знайомий ще з 1930-х років. Мистець мав виготовити також проекти вітражів і іконостасу. Ікони ж малював ієромонах **Ю. Мокрицький**. Допомогали у праці італійська вітражна та мозаїчна майстерні. На двох бічних стінах, площею в 40 кв. метрів кожна майстер зобразив невідомі нашій іконографії «Створення світу» й «Нагірну проповідь». А на стінах і стелі, поруч з біблійними персонажами, Гординський зобразив князів Володимира й Ольгу, Ярослава й Володимира Мономаха, літописця Нестора, паломника Данила-ігумена. Під хорами розмістив митрополитів Андрея і Йосифа та 4-х владик, що загинули в тюрмах. Все було виконано в українсько-візантійському стилі, що йшов від М. Бойчука. На капітелях розмістили навіть герби українських земель та зображення Христа і дев'яти наших святих. Наступник патріарха **Й. Сліпого**, кардинал **М. Любачівський** писав С. Гординському у 1987

С. Гординський. Іконостас собору св. Софії в Римі

С. Гординський. Мозаїка куполу собору св. Софії у Римі

році: «Ви себе обезсмертили і лишили незатерті сліди величчя українського мистецького генія» [3]. Над оздобленням цього собору Гординський пропрацював 25 років. До столітнього ювілею патріарха Й. Сліпого всі розписи й мозаїчні роботи були завершені.

Влітку 1989 року Львівський музей етнографії та художнього промислу виставив на показ понад 200 експонатів з довоєнного періоду, серед яких були й дивом уцілілі мистецькі роботи С. Гординського. У Львові спеціальна комісія зробила розслідування знищення понад 2000 творів українського мистецтва в Національному музеї у 1952 році. Тоді були приготовлені дві кімнати з пічкою для спалення «контрреволюційного мистецтва». Їхній неповний перелік подано в II-му томі книги Б. Гориня [3, с.532]. Організатором знищення та розграбування експонатів у музеях західних областей України був другий секретар Львівського обкому КП(б)У **Костянтин Литвин** [3]. Згодом він був обраний міністром культури УРСР.

У молоді роки С. Гординський зазнайомився в Парижі з художником **Миколою Глуценком**, котрий винаймав у центрі міста фешенебельне помешкання-студію з телефоном. Його дружина працювала в советському посольстві у Парижі, мала широкі зв'язки й багато чого знала. Їхнє розкішне життя притягувало до студії молодих бідних земляків, що шукали слави у великому місті. Все це дозволяло Глуценку легко ловити їх у свої тенета й впливати на їхній розвиток. Він підтримував молодий талент Гординського, допомагав йому матеріально, а заодно пропагував досягнення Радянської України. Під його впливом Святослав пише статтю «Українські малярі в Парижі» для лівацького журналу «Нові шляхи», що став виходити у Львові під редакторством **А.А. Крушельницького**, і встановлює

контакти з харківським видавництвом «Мистецтво». Коли це видавництво у 1931 році запропонувало йому роботу в Харкові, Глущенко застеріг Святослава, щоб давав згоду на переїзд лише на контрактній умові, затвердженій польським консульством, бо не було певності, що вдасться повернутися на Галичину (!). На той час вся родина Крушельницьких взяла радянське підданство і вибиралася в Харків. Співак **М. Голинський**, що їздив у Харків за контрактом, привіз Гординському записку на шматку газети від свого друга **А. Петрицького**: «Святославе, нікуди не рипайтесь!» [1]. Гординський не поїхав, і це, з огляду на долю Крушельницьких [9], врятувало йому життя. Листування з видавництвом проте тривало до 1933 року. З Харкова він отримав каталог-монографію посмертної виставки **Ю. Нарбути** 1926 року, «Театральні строї» Петрицького тощо.

У 1990 році у київському журналі «Україна» з'явилася стаття публіциста **В. Попика** «Ательє на вулиці Волонтерів» про М. Глущенко [6]. У Парижі на цій вулиці Глущенко мешкав десять років (1925–1935). Ще у 1919 році він був примусово демобілізований до денікінської армії, опинився полоненим у польському таборі, звідки втік до Німеччини, де став навчатися в Берлінській академії мистецтв. За сприяння гетьмана **П. Скоропадського**, проф. **Р. Смаль-Стоцького** і письменника **В. Винниченка** у 1925 році М. Глущенко переїхав до Парижа, прийнявши перед тим радянське громадянство. Про арешти академіків, письменників, професорів, священників, викладачів вишів, учителів у травні 1929 року в Києві і Харкові у «справі УВО» Глущенко чомусь мовчав. А в роки голодомору в Україні навіть намалював портрети друзів СРСР – **Ромена Роллана**, **Анрі Барбюса** та інших. Попри це його ім'я як мистця схвально було прийняте французькою критикою й ширилося Європою. Гординський нічого тоді не підозрював про подвійне життя М. Глущенко і разом з **І. Ковжуном** у 1934 році видав монографію «Глущенко».

Ательє на вулиці Волонтерів відвідували такі знані особи, як **Вільгельм Габсбург**, **Д. Андріївський**, **В. Винниченко** та ін. Особа Винниченка дуже цікавила НКВД. Вони засиляли до нього сина Тутан-Барановського, але «п'яничка не справився із завданням» [1]. Коли ж довідалися про тісні стосунки Винниченка з М. Глущенко, спробували діяти через останнього. Ці стосунки склалися ще з того часу, коли в голодному Берліні Винниченко підтримував юного Миколу своїм авторитетом і звів з послом УНР в Берліні Смаль-Стоцьким, який матеріально допомагав йому з каси посольства. У Парижі Глущенко завербував агент радянських спецслужб як інформатора-розвідника під кличкою «Ярема». Він мав давати відомості про Винниченка, загалом про українську еміграцію і не тільки. Зокрема, він писав, що «у передмісті Берліна на кошти німецької розвідки побудовано казарми для українських націоналістів і ведеться формування військових частин... Керує штабом полковник

Мельник» [1]. Від бельгійського аматора малярства **Андре Мірабо**, що тоді пропагував продукти різних фабрик, Глущенко роздобував проекти індустріальних і комерційних об'єктів і передавав їх до Москви, яка не визнавала авторських прав на патенти.

З часом подружжя Глущенко забажало повернутись в Україну, проте дозволу не отримали. Лише влітку 1936 року їм дозволили виїхати в Москву. Готуючись до повернення в СРСР, Глущенко став уникати Винниченка. Тоді Винниченко написав йому російською мовою анонімного листа, звинувачуючи в нечесності і зрадливості. У 1940 році, після укладення пакту про ненапад між СРСР і Німеччиною, сторони домовились обміняти художніми виставками. Після закінчення виставки в Берліні до М. Глущенко як керівника делегації підійшов фон Ріббентроп і подарував йому альбом з копіями рисунків А. Гітлера. Після повернення в СРСР Глущенко віддав альбом компетентним органом разом з листом, у якому попереджав Сталіна, що не дивлячись на дружбу, фюрер готує напад на СРСР. До Києва Глущенко повернувся вже після закінчення Другої світової війни.

У червні 1991 року 85-річний Гординський зважився все-таки на подорож до України. У Києві відразу ж відвідав Державний музей українського образотворчого мистецтва, де якраз проходила виставка «Український авангард 1910–1930» і де були представлені роботи **Д. Бурлюка**, **В. Єрмилова**, **А. Петрицького**, **О. Хвостенка**, **Г. Собачко**, **П. Ковжуна** та його власні. Маєстро відвідав собор Святої Софії, Кирилівську церкву, побував біля брами Заборовського і на Золотих воротах. Побував у Державному музеї Т. Шевченка. Був вражений зеленню та шириною київських бульварів. Потім були його поїздки в Канів, Львів. У Львові віднайшов будинок, де колись мешкав з родиною, побував на Личаківському цвинтарі, де збереглася могила його батька. Побував у художньо-меморіальному музеї О. Новаківського. Там зробили виставку його давніх рисунків. Відвідав музей С. Крушельницької, з якою колись зустрічався в Італії, Львівську картинну галерею, Музей етнографії і художнього промислу, Наукову бібліотеку В. Стефаника, реставраційні майстерні. Зустрівся з кардиналом **М. Любачівським** у соборі св. Юра. Вдалося йому побувати в музеях Маркіяна Шашкевича (с. Підлісся), Миколи і Корнила Устияновичів (с. Вовкове) та в селі Борятині, де на парафії був батько **Б.-І. Антонича**. Велике враження на нього справив княжий Звенигород, де народився князь **Ярослав Осмомисл**. Скульптор **Б. Романець** створив тут величний пам'ятник місту.

До свого ювілею С. Гординський отримав вітальні телеграми від СПУ та від Президента **Л. Кравчука**. Здійснити другу подорож в Україну йому вже не судилося. Майстра не стало 8 травня 1993 року. Його бібліотеку й архів родина передала Національному музею ім. А. Шептицького у Львові. Серед них – каталог медальйонів **В. Малютина** (29 ст. машинопису). ■

Література

1. Гординський Святослав. Про мистецтво. Львів: Апріорі, 2015. 1024 с.
2. Гординський Святослав. В обороні культури: спогади, портрети, нариси. К.: Гелікон, 2005. 360 с.
3. Горинь Богдан. Святослав Гординський на тлі його доби. К.: Ярославів Вал, 2018. Т.1, 424 с.; Т.2, 624 с.
4. Павличко Дмитро. Знати Святослава Гординського. Літ. Україна, 2007 р., Ч. 2.

5. Григорчук Микола. Орієнт і Оксидент Святослава Гординського. Ж-л «Березіль», 2018, № 10–12, с. 125–140.
6. Попик В. Ательє на вулиці Волонтерів. Україна, 1990, 30 липня, Ч.30.
7. Григорчук Микола. Заки море перелечу, крилонька зітру. Ж-л «Березіль», 2019, № 4–6, с. 175–191.
8. Багрянний Іван. Чому я не хочу вертатися на «Родіну». К.: Смолоскип, 1996, 856 с.
9. Крушельницька Лариса. Рубали ліс. Спогади галичанки. Львів; Астролябія, 2018, 576 с.